

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN TEFSİR ANLAYIŞI
MEHMED ÂKİF ERSOY'S APPROACH OF INTERPRETATION

Musa TURŞAK

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren üniversitesi

mtursak@beu.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3366-2620

Öz

Mehmed Âkif (1873-1936), son dönem İslam dünyasının önemli düşünür ve şairlerinden biridir. Müslümanların geri kalmışlığını ve çektikleri sıkıntılarının sebeplerini Kur'an'dan uzaklaşmaya bağlamış ve kurtuluşun reçetelerini yine Kur'an'da aramıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında memleketi karış karış gezerek halkı, vaaz ve nasihatlerle irşad etmiş, aynı zamanda yazdığı makale ve şiirlerle de onları bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Halkın şiire olan ilgisi, Mehmet Âkif'i, vaazlarında ele aldığı ayetleri şiirlerle açıklamaya sevk etmiştir. Safahat adlı eserinde yazdığı şiirlerinde Âkif, bazen bir ayet veya bir hadis esas alıp hemen altına bunlardan anladıklarını dizelere dökmüştür. Bazen bir konuyu açıklarken satır aralarında ayetleri iktibas etmiş, bazen de ayeti lafzen vermese de satır aralarında ayetlerden manevî iktibaslarda bulunmuştur.

Mehmet Akif, Müslümanların acil çözüm bekleyen problemlerine Kur'an merkezli çözümler üretmeye çalışmıştır. Bundan dolayı yazılarında Kur'an'ın etkisinde kaldığı görülmektedir. Bu makalede Âkif'in manzum ve düz tefsir yazılarındaki üslûbunu ve tefsir anlayışını ele almaya çalışacağız. Bu bağlamda, Âkif'in doğrudan ele aldığı veya manevî iktibasta bulunduğu ayetleri nasıl yorumladığı ve hangi yöntemlere başvurduğu analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Âkif, Şiir, İlham.

Abstract

Mehmed Âkif (1873-1936) is one of the important thinkers and poets of the late Islamic world. He attributed the backwardness of Muslims and the causes of their troubles to being away from the Qur'an, and sought the recipes of salvation in the Qur'an again. During the years of the War of Independence, he traveled every inch of the country, guiding the people with sermons and advice, and at the same time tried to raise their awareness with the articles and poems he wrote.

The public's interest in poetry prompted Mehmet Âkif to explain the verses he discussed in his sermons with poems. In his poems that he wrote in his work called Safahat, Âkif sometimes took a verse or a hadith as the basis and put what he understood from them into verses. Sometimes he quoted the verses between the lines while explaining a subject, and sometimes he quoted the verses spiritually between the lines, even though he did not give the verse literally.

Mehmet Akif has tried to produce Qur'an-centered solutions to the urgent problems of Muslims. Therefore, it is seen that he was influenced by the Qur'an in his writings. In this article, we will try to deal with Âkif's style and understanding of tafsir in verse and plain tafsir writings. In this context, it will be analyzed how Âkif interpreted the verses that he directly addressed or quoted spiritually and which methods he applied.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Âkif, Poetry, Inspiration.

Giriş

Şairler, milletlerin tarihinde çok önemli bir rol oynamaktadırlar. Özellikle büyük şairlerin rolü, milletlerinin acılarını anlatmak, haklarını savunmak ve mutlu günlerinde coşkularına katılmaktır. Bundan dolayı milletleri için çabalayan şairlerin yeri asla doldurulamaz. Yetenekli şairlerin, zor günlerde halkın moralini ve motivasyonlarını yükseltmek; birlik ve beraberliklerini sağlamadaki rolleri yadsınamaz. Örneğin Hz. Peygamber'in sadık şairi Hassan b. Sabit el-Münzir (563-682), hiçbir zaman Hz. Peygamberi yalnız bırakmamış, zor zamanlarında ona destek olmuş, ölünceye kadar O'nu savunmaya devam etmiştir. İslam düşmanlarına karşı yazdığı şiirlerle Müslümanlar arasında büyük bir itibar görmüştür.

Mehmed Âkif Ersoy, yakın tarihimizde üzerinde en çok konuşulan şair ve yazarlardan biridir. Onun bu şöhreti, yazdığı istiklal marşı ve büyük oranda halkın duygularına tercüman olmasından kaynaklanmaktadır. Âkif, sahip olduğu ilmi müktesebatı ve dile olan vukufiyeti sayesinde doğu ve batı dünyasını yakından tanıyan mühim bir mütefekkidir. Yaşadığı dönemde özellikle Balkan savaşı ve ardından başlayan I. Dünya savaşı nedeniyle İslam dünyasında meydana gelen hadiseler ve geri kalmışlığa ilmî müktesebatı ile Kur'anî çözümler üretmeye çalışmıştır. Aynı zamanda iyi bir hatip olan Âkif, şiir ve düz yazılarında, camilerde verdiği vaazlarda milli birlik ve beraberlik ruhunu esas alarak, cehalet ve ataletten sıyrılmayı, İslam'a aykırı olan söz ve davranışlardan uzaklaşmayı işlemiştir. "Süleymaniye Kürsüsünde" şiiri, ahlaki bozulmaya karşı İslâm milletlerinin uyanması ve bir birlik teşkil etmesi felsefesine dayanan uzun bir manzume olarak ortaya çıkmıştır.¹

¹ M. Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-akif-ersoy> (25.11.2022).

Dindar bir aile ortamında yetişen Âkif'in Kur'an'la tanışıklığı çocukluk yıllarına dayanmaktadır. Kur'an aşığı olan ve ilhamını Kur'an'dan alan Mehmed Âkif, yirmi bir yaşında hafızlığını bitirmiş ve Kur'an'la olan irtibatını hayatı boyunca sürdürmüştür. İlk hocası olan babasından iyi bir medrese eğitimi alan Âkif, aynı zamanda Farsçayı ve batı dillerinden Fransızca'yı öğrenmiştir. Yazdığı "safahat" adlı eserinde Kur'an'dan lâfzî ve manevî alıntılar yapmıştır. Ayrıca birçok şiirinden dil, üslup ve içerik açısından farklı olan "Kur'an'a hitap" adlı bir şiiri de bulunmaktadır. Safahatta yer almayan ve Mesnevi tarzında yazdığı bu şiirinde Âkif, Kur'an'ın kendisine has özelliklerini saydıktan sonra tanık olduğu ve yaşadığı olayları Kur'an ekseninde dile getirmiştir.²

Anadolu'nun işgaline bizzat şahit olan Âkif, Milli Mücadelenin manevî lideri olarak verdiği vaazlarıyla halkı düşmana karşı örgütlemiştir. Kur'an'dan alıntılar yaparak verdiği vaazlarında halkı bir yandan düşmana karşı direnmeye çalışırken diğer yandan toplumun geri kalmışlığına sebep olan ve asıl düşman olarak gördüğü cehaletle de savaşmıştır. Aslında Akif, karakterini Kur'an'ın ilkeleriyle şekillendirmiş, kelimenin tam anlamıyla bir "*Kur'an alimi, Kur'an mütefekkiridir*".³

Mehmed Âkif, tıpkı Pakistan'ın milli şairi Muhammed İkbâl (1877/1938) gibi ilhamını İslam'dan alır. Muhammed İkbâl, Mevlana Celalettin er-Rumî (1207-1273)'nin etkisinde kalmasına rağmen Âkif, şiir ve edebiyatta İranlı şair Sadi Şirazi (ö. 691/1292)'nin, dini düşüncede ise Mısırlı İslâm düşünürü ve yenilik hareketinin öncülerinden Muhammed Abduh (1849-1905)'un etkisinde kalmıştır. Nitekim gerek düz yazı gerek manzum tefsirlerine baktığımızda onun da tıpkı Abduh'un dediği gibi tefsirlerde Kur'an'ın ruhuna uymayan yorumların yer aldığı, vahyin mesajının gramer kuralları ve müfessirlerin görüşleri arasında kaybolduğu, bu yüzden Kur'an'ın toplum hayatından uzaklaştırılıp ölümlere ve hastalara okunan bir metin haline getirildiğinden şikâyet ettiğini görmekteyiz.⁴ Bu bağlamda Âkif, Kur'an'ın tüm tefsiri yerine günün ihtiyaçları doğrultusunda kısmî tefsirlere ağırlık vermiştir.

Âkif; edebî eserlerin amacının topluma hizmet etmek olduğuna inanıyordu. İslam aleminin durumunun iyileştirilmesi için pratik çözümler önermiş, Müslümanlar arasında birliği tesis etmeye gayret etmiştir. Yakın tarihimizde milletimizin başından geçen hadiseleri yazdığı şiir ve düz yazılarında dile getiren Mehmed Âkif, toplumun yaşadığı sıkıntılarının asıl sebebi olarak kendisine saygınlık kazandıran manevî değerlerden gittikçe uzaklaşmaya bağlamaktadır. Şiirlerinde halkın dertleriyle birlikte milletçe girilen savaşın acılarını da dile getirmiştir. Manzumeleri dışında kısa tefsir yazıları, makaleleri ve tercümeleriyle de halkın hissiyatına tercüman olmuş ve içinden geçilen zor zamandaki insanların morallerini yüksek tutmaya çalışmıştır.

Mehmed Âkif, 1912-1913 yılları arasında yayınladığı kısa "Tefsir Yazıları", 1913-1919 yılları arasında kaleme aldığı "Manzum Tefsirler" adlı eseriyle ve 1910-1920 arasında Anadolu'nun değişik illerindeki cami kürsülerinde verdiği "Vaazlar" ile halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bu vesile ile bir yandan toplumun geri

² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: MÜİF Yayınları, 1987?), 1/69-70.

³ İsmail Kara, "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not", *İslamiyat Dergisi* 4/4, 37

⁴ Muhammed Abduh, *Risâletü't-tevhîd*, nşr. M. Reşîd Rızâ (Kahire, 1366), 48-58.

kalmasına sebep olan cehalet, tembellik ve tefrika ile mücadele ederken diğer yandan halkı düşmana karşı savaşmaya teşvik ederek ülkemizin kurtuluş savaşına en büyük katkısı sağlamıştır.

Mehmet Âkif'in 8 Mart-26 Aralık 1912 tarihleri arasında ilk tefsir yazıları çıkmış ve toplamda 33 tefsir yazısı yayınlanmıştır. 1912 yılı Ekim ayı başında Balkan Harbi'nin başlaması üzerine, o zamana kadar düzenli olarak her hafta çıkan tefsir yazıları, 10 Ekim'deki 30. yazısından sonra, savaşın kötü gidişatından ötürü bir veya bir buçuk ayı bulan aralıklarla yayınlanmıştır. Savaşın daha ilk aylarında mağlubiyetle sonuçlanması üzerine, kabaran duyguların ifadesinde, düz tefsir yazıları etkili olmayınca manzum tefsir ile halkı bilinçlendirmeye ve milli mücadeleye destek vermeye çalışmıştır.⁵

Kur'an-ı Kerim'in çağları aşan evrensel mesajlarını kendi bakış açısıyla yorumlayan Âkif'in tefsir ilmine de katkısı olmuştur. Zamanın mütefekkirlerinden etkilenen Âkif'in mücadeleyle ve Kur'an'a hizmetle geçen hayatı için TDV İslam Ansiklopedisinin ilgili maddesine müracaat edilebilir.⁶

1. Mehmed Âkif'in Tefsir Anlayışı

Küfrün karanlığını iman nuruyla dağıtan Kur'an-ı Kerim indiği günden itibaren insanların gündeminde kalmayı başarmıştır. Bu bağlamda, Kur'an'ın yüksek hakikatlerinin keşfi için her dönemde çok sayıda tefsir yazılmıştır. Allah'ın ezeli kelamı, kıyamete dek insanlar için bir mesaj ve bir hidayet kaynağıdır.⁷ Bundan dolayı ele aldığı her konuyu bir hikmet ve gaye temeline dayandırmaktadır. Onun bu özelliğini bilen alimler ve mütefekkirler, ictimaî problemlere çözüm ararlarken Kur'an'ı temel referans almışlardır.

Osmanlı imparatorluğunun parçalanması ve dağılmasından sonra başsız kalan Müslümanların karşılaştıkları ictimaî problemler ve bu problemlere çözüm arayışları hemen hemen tüm İslam coğrafyasında aynı anda başlamıştır. Kur'an temelli yapılan bu çözüm arayışları, Kur'an'ın rehberliği ve toplumu ıslah etme yönünden hareketle "ıslahî tefsir" ekolünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu ekolün mümessili olan Muhammed Abduh (1849-1905), hidayet kaynağı olan Kur'an'ın derin anlamlarını edebi bir üslupla ele almıştır.⁸ Muhammed Abduh'tan etkilenen mütefekkirlerden biri de kuşkusuz Mehmed Âkif Ersoy'dur.

Cemalettin Efganî (1838-1897) ve Abduh'un fikirleri o gün olduğu gibi bugün de İslam dünyasını derinden etkilemeye devam etmektedir. Mehmed Âkif, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1877-1942) ve Said Nursi (1873-1960) gibi örneklerin yanı sıra, muasır dönemde akademik camianın tanıdığı pek çok isim bu düşüncelerin etkisinde kalmıştır.⁹ Mehmed Âkif'in yaşadığı dönemdeki ictimaî problemlere Kur'an merkezli çözüm arayışları haliyle yazın hayatında Kur'an'dan sık

⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (Ankara: DİB Yayınları, 3. Baskı, 2016), 12.

⁶ Bk. M. Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/432-439.

⁷ Bkz. Mehmet Altın, *Âyetler ve Kur'ân İsimleri Bağlamında Kur'ân'ın Rehberliği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 1-168.

⁸ Mehmet Salmazzem, *Kur'ân'ın İcâzına Çağdaş Bir Yaklaşım Menâr Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 16, 20.

⁹ Fethi Ahmet Polat, *Tefsir* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 216.

sık alıntı yapmasını sağlamıştır. Dolayısıyla onun bu çabası, yaşadığı dönemde toplumsal karakteri ağır basan modern tefsir anlayışına sevk etmiştir.¹⁰ Akif, içtimai hastalıkları teşhisle kalmamış, bunların ilacı olarak da Kur'an'ın özünü, ruhunu anlamak olduğunu belirtmiştir.¹¹

Mehmed Âkif'in manzum eserlerinin yanında nesir tarzında yazılmış eserleri de bulunmaktadır. Bunların başında tefsir yazıları gelmektedir. Bunlar, dönemin güncel meseleleriyle ilgili âyetlerin ele alındığı yazılardan meydana gelmektedir.¹² Âkif'in manzum ve düz yazıları, "başmuharrir"i bulunduğu, 1908'de "*Sıratımüstakim*" adıyla yayımlanan ve daha sonra "*Sebilürreşad*" adıyla yayın hayatına devam eden dergide "Tefsîr-i Şerîf" başlığı altında yayımlanmıştır. Elli dört yazıdan oluşan tefsir yazılarının tamamı, *Sebilürreşad* sayılarının ilk sayfalarında yayımlanmıştır.¹³ Bunların otuz altısı nesir, on sekizi Safahatta yazılı olan manzum şiirlerdir. 51 tanesi âyetler ve manzum olanlardan 3 tanesi birer hadis üzerine yazılmıştır. Âkif, memleketin o günkü problemlerine çözüm olabilecek bir veya birkaç âyeti konu edinerek okuyuculara rehber olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu yazılar, tefsir ilmi açısından çok, zamanın problemlerine çözüm üretme bakımından önemlidirler.¹⁴ Kendisinin 1926-1929 yıllarında kaleme aldığı ve vefatına kadar üzerinde çalıştığı "Kur'anı Kerim Meâli" ise bazı siyasi mülahazalarla istismar edilir endişesiyle vasiyeti üzere ne yazık ki yakıldığı için elimizde bulunmamaktadır.¹⁵

Mehmed Âkif Ersoy, klasik bir müfessir olmaktan çok olaylara Kur'an zaviyesinden bakan ve onu hayatının merkezine almaya çalışan bir Kur'an talebesidir. Bununla birlikte Kur'an'ın dili olan Arapça'ya vukufiyet hususunda dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir. Âkif'in tefsirlerde dirayet tefsir yöntemine başvurduğu görülmektedir. Bununla beraber az sayıda bazı müfessirlerden nakillerde bulunmuştur. Bunlar; Keşşaf, Mefâti'h'l-Gayb ve Celaleyn tefsirleridir.¹⁶ Onun Kur'an'la yakın ilişkisi Celaleyn gibi klasik tefsir metinlerini okumaya onu sevk etmiş, Kur'an'ın daha sonra meâlini yazmaya vesile olmuştur.

Tefsir geleneğinde müfessirler genellikle yaptıkları yorumlarının kesinlik ifade etmediğini belirtmek üzere "en doğrusunu Allah bilir" şerhini koymaktadırlar. Mehmed Âkif de yazdığı "Kur'an'a Hitap" şiirinde Kur'an-ı Kerim'in muhtevi olduğu manaları bir tek kişi tarafından bütünüyle kavranmasının mümkün olmadığını "Yâ Rab bu nasıl Kitab-ı 'âlî, İdrake sığışmıyor meâli"¹⁷ diyerek Kur'an'a karşı hayranlığını dile getirmektedir.¹⁸

¹⁰ M. Suat Mertoğlu, "Mehmed Âkif ve İçtimai Kur'an Tefsiri", *Vefatının 71. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmed Âkif Dönemi ve Çevresi* (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2008), 202-211.

¹¹ Musa Bilgiz, "Mehmed Akif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'an'dan Temalar", *Akademi Dergisi* 15 (Bahar 2003), 159-178.

¹² Oktay-Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", 28/433-439.

¹³ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 21.

¹⁴ Abdülkadiroğlu, *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri*, 16.

¹⁵ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 51.

¹⁶ Ercan Şen, "İctimai Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Yorumu", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2, 170.

¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 480.

¹⁸ Mahmut Öztürk, "Mehmed Akif'in "Kur'an'a Hitap" şiiri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Ocak-Haziran 2019), 20.

Âkif, Kur'an'a karşı duyduğu hayranlığını çeşitli mısralarla ifade etmektedir. Sözlerini telmihen veya lafzen Kur'an ayetleriyle süslemiş, hayatını da Kur'an'a göre tanzim etmeye çalışmıştır. *Kur'an'a hitap* şiirinin sonunda Kur'an'a duyduğu saygısını ifade eden şu mısralar dikkatten kaçmamaktadır:

*“Sensin hele ey Kitab-ı a’zem,
Haşa buna hiç tereddüt etmem,
Dünyada refikü hem zebanım
Ukbada mü’înü müst’anım.”*¹⁹

İkinci beyitte geçen “hemzeban” terkibi Farsça olup aynı dili konuşmak anlamına gelmektedir. Bu da meselelere aynı bakış açısıyla bakmak ve aynı söylemi geliştirmek demektir. İktibas yoluyla lafzî benzerlikler ortaya koymak da bu kapsamda değerlendirilebilir.²⁰

Mehmed Âkif, yaşadığı dönemde, edebiyat ve fikir çevrelerinde ictimâî vurgu hissedilir derecede yükselişe geçmiştir. Osmanlının yaşadığı ekonomik ve siyasi krizlere istinaden mütefekkirler de dikkatlerini toplumsal problemlere yöneltmişlerdir. Bu bağlamda, Âkif'in dava adamlığı ve toplum kişiliği onun olaylara Kur'anî bakış açısıyla yaklaşmasına ve bu bağlamda çözüm bulmasına katkı sağlamıştır. Bu çabalarını başyazarlığını yaptığı Sırat-ı Müstakim ve daha sonraki ismiyle *Sebilürreşad* adlı dönemin en etkili mecmualarında yayınlamıştır.

Müslümanların her alanda geri kalmışlığı Kur'an'dan uzaklaşmaya bağlayan Âkif, ümmetin yeniden ayağa kalkması ve muassır medeniyetler seviyesine çıkması ve dinamizm kazanması için yerleşik din anlayışından kurtulması, İslam'ın ilk dönemine ve temel kaynaklarına başvurulması gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda onun, “*doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı*” ifadesi, Kur'an ile modern Müslüman arasında tesis edilecek köprünün özlemine dile getirmektedir.

Mehmet Âkif, yaşadığı dönemde tefsir ilminin başta medreselerde olmak üzere ihmal edildiği, adeta Kur'an'ı anlamının önemsiz ve faydasız bir işmiş gibi algılandığından şikâyet etmektedir. Sanki Kur'an-ı Kerim'in bütün yönleriyle anlaşıldığı, daha söylenecek bir şey olmadığı zannı türediğini söylemektedir. Bir mantık kitabı bile uzun zaman tetkik edilmesine rağmen medrese talebelerinin Celaleyn seviyesinde olsun bir tefsir bilgisinden mahrum oluşunu büyük bir eksiklik olarak görmektedir;

*“Lafzı muhkem yalnız, anlaşılan Kur'an'ın,
Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz mananın;
Ya açar Nazm-ı Celilin bakarız yaprağına;
Yahut öfler geçeriz bir ölünün toprağına;
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okumak, ne de fal bakmak için.”*²¹

Görüldüğü gibi Âkif, yaşanan toplumsal travmaların sebebini toplumun Kur'an'ı anlamaya ve ondan istifade etmeye gereken önemi vermediğine, onu hayatın merkezine almamasına bağlamaktadır. Allah Teâlâ'nın muradının gerçek

¹⁹ Ersoy, *Safahat*, 481.

²⁰ Öztürk, “Mehmed Akif'in “Kur'an'a Hitap” şiiri”, 21.

²¹ Ersoy, *Safahat*, 43.

anlamda anlaşılmamasından yakınmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ın ölümler için değil diriler için indiği ve hayatla iç içe olması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Mehmed Âkif, mensubu bulunduğu modern tefsir anlayışı ile Kur'an ayetlerinin evrenselliğini esas alarak bunların her döneme uyarlanmasına ve bu bakış açısıyla modern dönemde yaşayan Müslümanların durumlarıyla Kur'an ayetleri arasında bir irtibat kurmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, modern dönemde Kur'an'ın çağın şartlarına uygun yeniden tefsir edilmesi gerektiği kanaatindedir. Bu yaklaşıma göre çoğunlukla bir ayet veya bazen bir hadis esas alınarak Müslümanların ictimâî problemlerine bu ayet veya hadis doğrultusunda çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle ayetler güncelleştirilme yoluna gidilmektedir.²²

Mehmed Âkif, özellikle milli mücadele yıllarında Anadolu'yu karış karış gezerek halkı düşmana karşı savaşmaya teşvik etmiş ve bu vesile ile birçok vaaz irad etmiştir. Bu vaazlarında güncel meselelerle ilgili ayetleri serlevha ederek bir yandan içteki çürümeye sebep olan atalet, ihtilaf ve cehaletle mücadele ederken diğer taraftan Müslümanları tarih sahnesinden silmeye çalışan dış düşmanlara karşı halkı bilinçlendirmeye ve birlik olmaya çağırmıştır. Bu vaazların çoğu o zaman başyazarlığını yaptığı "*Sebilürreşad*" dergisinde yayınlamıştır. Örneğin Beyazid Camii kürsüsünde verdiği vaazına besmeleden sonra Ahzap suresinin 56. Ayetini²³ okuyarak giriş yapmaktadır. Ardından vaazın temel konusuna başlamak için Enfâl suresinin ilgili ayetlerini²⁴ okuyarak, İslam aleminin başına gelen felaketlerin asıl sebebini ayetler çerçevesinde açıklamaktadır. Âkif, ayetlerin birçok hikmetleri içerdiğinden bahisle, ittihadın Allah'ın emri; çekilen sıkıntıların sebebini ise kavmiyetçiliğin olduğunu belirterek ayetleri tefsir etmektedir.²⁵

Âkif, Enfâl suresi/25. ayette dile getirilen uyarılara kulak asmanın kötü sonuçlarına dikkat çekerken, ayetteki fitne kavramının kendi yaşadığı dönemin olaylarıyla bağlantısını şu şekilde kurar: "Kendilerini çok sağlam birer Müslüman olduklarını iddia eden çoğumuz bu tehditlerden ve bu uyarılardan zerre miktarınca etkilenmediği, hatta haberdar bile değil! Düşmanın aramıza serpiştirdiği fesat, nifak, cinsiyet, kavmiyet, ırk davalarını; hülâsa vahdet-i milliyemizi perişan edecek her türlü esbab-ı izmihlal tohumlarını biran evvel büyütme için o kadar faaliyet gösteriyoruz ki..."²⁶

Görüldüğü gibi toplumsal olarak yaşanan sıkıntıları belli başlı bazı sebeplere bağlayan Âkif, bireysel ve toplumsal özeleştiriyi esas alarak çözüm yollarını da göstermektedir. Bir yandan geri kalmışlığın verdiği eziklik diğer yandan emperyalist devletlerin amansız saldırıları karşısında savrulan Müslümanların bu girdaptan kurtulma arayışları, başta Mehmed Âkif gibi ilim adamları olmak üzere toplumun tüm kesimlerini harekete geçirmiştir. İslam coğrafyasında yaşanan

²² Mertoğlu, "Mehmed Âkif ve İctimâî Kur'an Tefsiri", 205.

²³ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin). (el-Ahzap 33/56)

²⁴ وَأَنْتُمْ فِتْنَةٌ لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır). (Enfal 8/25)

²⁵ Mehmed Eren, "Mehmed Akif Ersoy'un vaaz ve İrşat Faaliyetlerinde Kur'an Tefsirinin Yeri ve Önemi", *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 409-429.

²⁶ Akif, Tefsir-i Şerif, *Sebilürreşad*, II-IX/31-213, 20 Eylül 328, s. 82.

sıkıntılarının düşmanın çok güçlü olmasına değil aksine Müslümanların kendi öz değerlerine yabancılaşmasına bağlayan Âkif, kurtuluşun yine bu değerlere sınıksız bağlanmaktan geçtiğini ayetleri delil göstererek dile getirmektedir.

Hiz. Peygamber: "Size iki şey bıraktım ki, onlara sarıldığınız sürece sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti"²⁷ buyurmuştur. Hiz. Peygamber'in bu buyruğu, Âkif gibi ilim adamlarını Kur'an'dan çözüm aramaya sevk etmiştir. Bu bağlamda Âkif de, yaşadığı dönemde en temel problem olarak gördüğü devletin ve Müslümanların bekasını esas alarak ayetleri yorumlamaya çalışmıştır. Acil çözüm bekleyen bu meseleler gündemi belirlemiş, bu çözümün bir parçası olan tefsir dersleri de bu gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir. Âkif, modern dünyanın güncel problemlerine Kur'an'dan çözümler ararken, çok iyi Arapça bilmesine rağmen Arapça dilbilgisi kurallarına takılmadan Kur'an'ın ilgili ayetlerini güncelleştirerek işe koyulmuştur. Böylece Kur'an'ın ilgili ayetlerinin salt anlamını vermek yerine bu ayetlerin güncel meselelerle irtibatını önlemiştir.

Mehmed Âkif, klasik tefsir anlayışının aksine, Kur'an merkezli bir ıslah projesi kapsamında ileri sürülen fikirlerin kabul görebilmesi için Kur'an'a tasdik ettirme yoluna gitmiştir. Âkif'in bu yaklaşımına uygun olarak ayetleri toplumsal açıdan ele almasının örneklerine Sirat-ı Müstakim mecmuasında kaleme aldığı yazılarında rastlamak mümkündür. Mecmuanın yazarlarından Kazanlı Halim Sabit (Şibay) (1883-1946), mecmuanın tefsir kısmını başyazar Mehmed Âkif'e teklif etmiştir. Âkif ise, bu ilmin kaideleri ve usulüyle fazlaca iştiğalim yoktur diyerek teklifi kabul etmemiştir. Bunu üzerine: "Daha iyi ya! Biz de öyle istiyoruz. Kavaid ve nakliyattan ziyade doğrudan doğruya Kur'an'dan anladığınızı, duyduğunuzu yazınız" diye mukabelede bulunmuştur.²⁸ Sonunda mecmuanın tefsir kısmının sorumluluğunu da üstlenen Âkif, "Sebilürreşad" mecmuasının Kur'an tefsirine yaklaşımını ve yayınlanacak tefsir yazılarında hangi hususlara dikkat edileceğini açıklayan önemli bir metni kaleme alır. Bu metnin ilk maddesi şu şekildedir:

"İrab ve binadan, tahlilat-ı nahviyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsaid bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertbe ulüm-i Arabiyenin nazariyatından sarf-ı nazar ile netayic-i ameliye üzerinde imal-i fikr edilecektir. Hangi vesait-i ilmiye ile olursa olsun ibtida nazm-ı celilden anlaşılman meani-i münife yazılarak ibare ve işaretinin delalet ve iktizasının irşadat-ı beliğanesine istinaden zaman ve zeminin icabatına göre ahval-i umumiye-i islamiye hakkında fikir ve mütalaalar yürütülecektir."²⁹

Kur'an'ın tarih üstü özelliği ve evrenselliği, ayetlerin belli bir coğrafyaya ve belli bir tarihe hasredilmesini engellemektedir. Kur'an kıyamete kadar yaşanacak bütün toplumsal olaylarla ilişkilendirilebilmektedir. Bu durum aslında, Kur'an'ın tüm insanlığı doğru yola iletme misyonuyla uyum sağlamaktadır. Ancak, Kur'an'la belli müşahhas olayların ilişkilendirilmesi Kur'an'ı tarihselliğe sevk edeceği için bu konuda bazı şartların ileri sürülmesi son derece doğaldır. Aksi takdirde ilahi metnin istismar edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu durum karşısında bazı üsûl âlimleri, birtakım kriterler tespit ederek bu suistimali önlemek istemişlerdir. İmam Şatibi (ö.

²⁷ İbn Hişam, *es-Siretu'n-nebeviyye*, (İstanbul: Karaman Yayınları, 2014), II/ 604.

²⁸ Eşref Edip, *Mehmed Akif*, İstanbul, 1938, 27-28.

²⁹ Mehmed Akif, Tefsir-i Şerif, *Sebilürreşad*, I-VIII/1-183, 24 Şubat 327, 5.

790/1388), yapılacak yorumun Arap dilbilgisi kurallarına ve ayetin zahir manasına uygun olması; başka bir ayette yorumun sıhhatini gösterecek bir şahidin olması, nassa ve şeri kaidelere aykırı olmaması gibi şartları ileri sürmektedir. Kanaatimizce Arap diline son derece vakif olan Âkif, çözüm bekleyen problemlerin aciliyetinden dolayı her ne kadar dil kurallarına fazla takılmamış olsa da yaptığı tefsir çalışmalarında imam Şatibi'nin ileri sürdüğü diğer kaidelere olabildiğince uymaya gayret etmiştir.

2. Mehmed Âkif Ersoy'un Tefsir Örnekleri

Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren tefsir tedvin edildikten sonra belli bir gelişme trendini yakalamıştır. Ancak bu durum aynı zamanda tefsirin değişik yönlere kaymasına zemin hazırlamıştır. O dönemde ilk olarak ortaya çıkan itikadi mezhepler kendi görüşlerinin haklılığını ispatlamak için ayetlerden deliller getirmeye çalışırken diğer taraftan zühd ve takva üzerine bir hayat kurmaya çalışan bazı alimler Kur'an'a yönelmişlerdir. Onlar da kalplerine doğan ilham doğrultusunda ayetleri tefsir etmeye çalışmışlar. Yine aynı dönemde ortaya çıkan fikhî mezhepler de Kur'an'ın ahkam ayetleriyle meşgul olmuşlardır.³⁰

Hicrî beşinci asırdan itibaren bilimsel teorilerle bazı ayetlerin açıklandığına şahit olmaktayız. Çok daha sonraları özellikle son iki yüz yılda bireyden hareketle toplumu ön plana alan, her fırsatta çağın toplumsal sorunlarını nasların ışığı altında çözümlenmek gerektiğini savunan sosyal tefsir savunucuları ile modern anlayış sahibi alimler de ictimâî tefsir çalışmalarını başlatmışlardır. Bunlardan biri de Mehmed Âkif Ersoy'dur. Âkif, ayetleri tefsir ederken, şu konulara özellikle dikkat ederdi:

1. İlim ve tekniğe, içtimai hayata ve tarihe işaret eden bazı ayetleri ele alarak, dirayet ve rivayet tefsirleri yönünden mütalaa etmek. Başka dillerde bu konuda yazılan tefsirlerin önemli görülen yerleri tercüme etmek. Öncelikle ayetten anlaşılan meali yazmak, ibare ve işaretinin, delalet ve iktizasının belîğ irşatlarına dayanarak, zaman ve zeminin icaplarına göre, genel İslami durumlar hakkında fikir ve mütalaalar yürütmeye çalışmak.

2. Tefsir metotları ve bu alanda yazılan eserler, tefsir tarihi, tefsir usûlü, müfessirlerin hayatları hakkında inceleme yapmak. Arapça dil kaideleri ve kelimelerin dilbilgisi bakımından durumları üzerine değil öncelikle ayetlerin yüce manaları üzerinde durulacaktır.³¹

3. Zamanımızda, tefsir yeterince önemsinmemekte ve geri plana itilmektedir. Kur'an'ın sanki her yönüyle anlaşıldığı algısını yıkmak için tefsir derslerinin ön plana çıkarıp ihya etmeye çalışmak, medrese ve mekteplerde okutulmasını teşvik etmek.³²

İyi bir şair olan Mehmed Âkif aynı zamanda iyi bir din âlimi ve Kur'an aşığıydı. Bundan dolayı o, hayatı Kur'an penceresinden seyrediyor ve karşılaşılan problemleri Kur'an ile ıslah etmeye çalışıyordu. Böylelikle İctimaî Tefsir'in metodunu benimseyen Âkif, çağın toplumsal sorunlarını nasların ışığı altında çözümlenmeye gayret ediyordu. Bu maksatla sosyal hayatla ilgili olan ayetlerin tefsirine öncelik vermektedir. Âkif, bunları çağın gereği olarak güncelleyerek,

³⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 26. Baskı, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 197.

³¹ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 15.

³² Ali Kaytancı, *Mehmet Akif İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*, (Niğde: Net Ajans, 2007), 42.

Arapça dil kurallarına takılmadan muhatabın anlayış seviyesine indirgemektedir. Böylece bazen manzum bazen düz yazı şeklinde bu ayetleri tefsir ettiğine şahit olmaktadır. Bu bağlamda, konuyla ilgili bir ayet veya hadisi serlevha ederek konuyu açıklamaya çalışıyordu.³³ Konunun daha iyi anlaşılması için Âkif'in tefsirlerinden birkaç örnek vereceğiz.

2.1. Düz Tefsir Yazıları

Hiz. Peygamberle başlayan tefsir hareketi, sahabe, tabiun ve etba-i tabiunla sürmüş günümüze kadar artarak devam etmiştir. Kur'an'ı çağın şartlarına göre anlama ve yorumlama gayreti zamanla çeşitli tefsir ekollerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bunlardan biri de rivayet tefsiridir. Mehmet Âkif, tefsirinde en çok nakil yaptığı ve kendisinden en çok istifade ettiği kişi şüphesiz ki Muhammed Abduh'tur. Abduh'tan sadece nakiller yapmamış, aynı zamanda onun fikirlerinin etkisinde de kalmıştır. Gerek manzum, gerekse mensur tefsirlerinde Abduh'un etkisi açıkça görülmektedir. Bilindiği gibi Abduh, bazı hurafe ve batıl inançların din diye İslam'a sokulduğunu, böylece İslam'ın safiyetini kaybettiğini, bugün yaşanan İslam'ın, Hiz. Peygamber ve ashabının dönemindeki İslam olmadığını, yeniden İslam'a dönüşmesi icabettiğini, bunun için de doğrudan doğruya Kur'an'dan ilham alınması gerektiğini savunmaktadır.³⁴

Âkif, Müslümanların muzdarip olduğu olumsuzlukları tahlil ederken bazı Kur'anî kavramlara müracaat etmektedir. Bu kavramların başında Allah'ın kevnî kanunlarını ihtiva eden sünnetullah gelmektedir. Mehmed Âkif, Enfâl 8/24 ayetinin³⁵ tefsirini yaparken, Allah ve Rasulü'ne tabi olmanın ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Müslümanlara hayat verecek ilâhî düsturlara icabet etmenin ehemmiyetinden söz ederken şöyle demektedir: “şu basit hikmetleri saymaktan maksadımız, evamir-i ilâhiyenin hepsinde, gerek fertlerimiz, gerek cemaatlerimiz için başka yollardan tedariki, telafisi mümkün olmayacak kadar büyük nasibe-i felah olduğunu söylemektir.”³⁶ Yine bu ayetin tefsirinin devamında;

“Ey ma'şer-i müslimin, evamir-i ilahiyeyi dinlememekte biraz daha devam ederseniz büsbütün mahvolursunuz. Allah size “ilim öğrenin, kuvvet hazırlayın, çalışın, adaleti düstur ittihaz edin, birbirinize muavenette bulunun, hakkı tanıyın, tefrikadan sakının” dedikçe, siz bilakis cehle revaç verdiniz; meskenete düştünüz; atalete kapıldınız; zulmü adet edindiniz; birbirinizin gözünü oymaya kalkıştınız; haktan yüz çevirdiniz; namütenahi firkalara ayrıldınız. Artık bu tuttuğunuz yolu bırakınız. Çünkü o sizi izmihlal uçurumuna doğru götürüyor. Şeriatin gösterdiği şahrah-ı felahı tutunuz. Zira sizi kurtaracak ancak odur.”³⁷

Mehmed Âkif, zamanın mahiyeti, insanlar için önemi ve zamana yüklenen manaları anlatmak üzere “Asr” süresini tefsir etmektedir.

³³ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 117-118.

³⁴ Hidayet Aydar, “Bir Kur'an Müfessiri Olarak Mehmet Âkif”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt:32, sayı:4, Ekim-Kasım-Aralık, 1999, 39.

³⁵ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَهُ الْغُثْرُونَ

“Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resulü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.”

³⁶ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 78.

³⁷ Mehmed Akif, Tefsir-i Şerif, *Sebilürreşad*, II-IX/49-231, 28 Haziran 328, s. 352-353.

وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ

“İkindiye kalem ederim ki, insan muhakkak ziyandadır.” (el-Asr 103/1-2).

“Asr, ya zamanın malum olan bir cüzüdür ki o da mütekellimin içinde yaşadığı müdettir; ister bu müddet senelerin adediyle takdir olunsun da mesela yüz yıl densin, isterse hiç miktarı tayin edilmesin. Yahud öğle ile ikindi arasındaki vakt-i ma’ruftur. Burada iki manadan hangisi ihtiyar olursa doğrudur. Çünkü her ikisi nezd-i ilahide cay-ı kalem olabilir.”³⁸

İnsanlar başarısızlıklarını ve yaşadıkları sıkıntılarının sebebini zamana yükleyerek buldukları zamanı hep kötülemektedirler. Âkif, bunun yanlışlığını şöyle dile getirmektedir: “insanlar buldukları asrı daima zemmederler; kendi kusurlarını hep o biçarenin boynuna yüklerler. İşte bu batıl bir zehab ve fasid bir vehim olduğu Cenab-ı Allah’ın asra kalem etmesiyle ortaya çıkıyor. Demek kabahat asırda değil, asrı hüsn-i isti’mal edemeyen insanlarda imiş.”³⁹ Mehmet Âkif’in düz tefsir yazılarının yanında manzum tefsir yazılarının çoğunlukta olduğu görülmektedir.

2.2. Manzum Tefsir Örnekleri

Mehmed Âkif’in Safahat’taki bazı şiirleri incelendiğinde bunların genel olarak birer tefsir mahiyetinde olduğu görülecektir. Zira dikkatlice bakıldığında onların bazılarının Kur’an ayetleriyle bir şekilde ilişkili olduğu fark edilecektir. Âkif, oldukça akıcı ve etkileyici olarak yazdığı şiirlerinde zaman zaman Kur’an ayetlerinden ilham alarak bir takım yorumlar yapmış; bu yorumlarında değişik dinî konuları ele almıştır. Mehmet Âkif, bütün bu manzum tefsirlerinde bilinen klasik tefsir metotlarının dışında bir yöntem izlemiştir.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu’nun eski gücünü kaybetmesi, gerilemesi, parçalanması ile İslam medeniyetinin batı karşısında zayıf düşmesi sonucunda İslam coğrafyasında çeşitli sıkıntılar baş göstermiştir. Başta Balkan Savaşı olmak üzere ordunun büyük kayıplar vermesi ve Müslümanların genel durumunun iyi olmadığını gören Âkif, coşan duyguların ifadesinde, düz tefsir yazıları yerine, 9 Ocak ile 3 Temmuz 1913 tarihleri arasında kaleme aldığı 11 adet manzum tefsir ile halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Her dönemde toplumun başına bela olan münafıklardan rahatsızlığını, onları konu edinen "Onlara: "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiği zaman "biz ancak ıslah edicileriz" derler. Kesin olarak biliniz ki, onlar ancak kötülük yayan bozgunculardır lakin anlamazlar" (Bakara 2/11-12) ayetlerini yazdıktan sonra onlarla ilgili olarak manzum tefsir mısralarına yer verir:⁴¹

*Bir kızarmaz çehre bulmuşsun ya ey canı, bürün;
Hem bütün dünyayı ifsad eyle, hem muslih görün.
Şarka bakmaz, Garb'ı bilmez, görgüden yok vayesi
Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermayesi! ...⁴²*

³⁸ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 80.

³⁹ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 80.

⁴⁰ Davut Ayduz, “Mehmed Akif Ersoy’un Tefsirciliği”, *Diyanet İlmî Dergi* 47/4, 45.

⁴¹ Bilgiz, “Mehmed Akif’in Şiir ve Düz Yazılarında Kur’an’dan Temalar”, 159-178.

⁴² Ersoy, *Safahat*, 226.

Akif, hayatı boyunca iki yüzlü, riyakar ve dalkavuklardan nefret etmiş ve onlarla ilişkisini kesmiştir. Fakat ömrünün sonlarına doğru "İkiyüzlüleri artık sever oldum; çünkü yaşadıkça yirmi yüzlü insanlar görmeğe başladım." demek zorunda kalmıştır.⁴³

Örneğin "Zümer" suresinde geçen "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (ez-Zümer 39/9). ayetini tefsir ederken duygularını şöyle dile getirmektedir:

"Olmaz ya... Tabî'î... Biri insan, biri hayvan!"

*Öyleyse, cehalet denilen yüz karasından,
Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.
Kâfi mi değil yoksa bu son ders-i felaket?⁴⁴*

Âkif'e göre Furkan (Kur'an-ı Kerim), Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olup, onun her ayetinde binlerce mana ve hikmetler bulunmaktadır. Onun bu özelliği sonsuza kadar devam edecektir:

"Furkan ki Kitab-ı Mustafa'dır.

Bir mu'cize-i Hüdâ-Nümâdır.

*Olmakta ulu' nihaye a'len,
Bin harika her bir ayetinden."⁴⁵*

Realist bir şair olan Mehmed Âkif, görüp ve yaşadıklarını, tanık olduğu olayları bir fotoğraf sanatçısı gibi adeta resmederek ve şiirdeki maharetiyle de yoğunlukla halkın duygularına tercüman olmuş, yaşanan problemlere somut çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu konudaki yaklaşımını şu dizelerle veziz bir şekilde ifade etmiştir:

"Hayır, hayal ile yoktur benim işim...

İnan ki: Her ne demişsem, görüp de söylemişim."⁴⁶

Mehmed Âkif'in düşünce dünyası ve yazın hayatının şekillenmesinde Kur'an-ı Kerim başat rol oynamıştır. Çocukluğunun çok erken döneminde Kur'an'la tanışan Âkif, Kur'an'a karşı duygularını yazdığı "Kur'an'a Hitab" şiirinde şöyle dile getirmektedir:

"Sen cilvegeh-i cemâl-i Hak'sın,

Âyine-i Hak desem ehaksın.

*Tenzili celil-i kibriyâsın,
Burhan-ı celadet-i Hudâ'sın."⁴⁷*

Her vesile ile yazılarında birlik ve beraberliğin önemine değinen ve tefrikanın toplumlara nasıl felakete sürüklediğini dile getiren Mehmed Âkif bu düşüncelerini ayetlerle desteklemektedir:

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

"Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl 8/46).

⁴³ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar*, 1/215.

⁴⁴ Ersoy, *Safahat*, 189.

⁴⁵ Ersoy, *Safahat*, 480.

⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, 246.

⁴⁷ Ersoy, *Safahat*, 479.

Mehmed Âkif yukarıdaki ayeti tefsir ederken şöyle haykırmaktadır:

“Sen! Ben! desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;

Milletler için işte kıyâmet o zamandır.

Mâzîlere in, mahşer-i edvârı bütün gez:

Kanûn-i İlâhî, göreceksin ki, değişmez.”⁴⁸

Mehmed Âkif, aynı çerçevede Müslümanların tembelliğini ve uyuşukluğunu Necm suresi 39. ayetin⁴⁹ çerçevesinde eleştirmektedir. Bu ayetin tefsirinde Âkif, Müslümanları çalışmaya ve gayret göstermeye teşvik ederken, fitrat ve çalışma anlamına gelen sa'y kavramlarına şöyle atıf yapmaktadır:

“İnsan için ne bu dünyada, ne öteki dünyada kendi mahsul-i sa'yinden, kendi kazancından başka bir şey yok. İnsan ne ekerse onu biçiyor. Ekmeden biçmek olmuyor. İşte bu, fitratın bir kanunu, Allah'ın bir kanunu, hem de lisan-ı Kur'an ile tebliğ edilmiş bir kanundur (...) işte bütün kainatı gördün: hiçbir yerde, hiçbir zerrede sükun var mı, atalet var mı? ... Şu alem-i fitratta, bu alem-i tabiatta hiç sükun yok. Müslümanlık ise fitratın dinidir. Belki fitratın kendisidir. Din-i İslam hatem-i edyandır, bu itibarla en mükemmel dindir.”⁵⁰ Nitekim Âkif bu görüşünü şu aşağıdaki ayeti delil göstererek şöyle açıklamaktadır:

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَصْلٌ سَبِيلًا

“Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.” (en-Nahl 17/72).

“Nihâyet neyse idrâk ettiğin şey ömr-i fânîden;

Onun bir aynıdır mutlak nasîbin ömr-i sânîden.

Hatâdır âhiretten beklemek dünyâda her hayrı:

Öbür dünyâ bu dünyâdan değil, hem hiç değil, ayrı.”

“Sen ey sersem ki «üç günlük hayâtın hükmü yok» der de,

Sanırsın umduğun âmâdedir ferdâ-yı mahşerde;

Ne ekmiştin ki mahsûl istiyorsun bir de ferdâdan?

Senin meşrû' olan hakkın: Bugün hüsrân, yarın hüsrân!”⁵¹

Mehmed Âkif verdiği vaazlarında üzerinde durduğu konuların başında her türlü sıkıntı ve olumsuzluğa rağmen ümitvar olmanın gerekliliğidir. Bu bağlamda aşağıdaki ayeti tefsir ederek işe başlamaktadır.

يَا بَنِي آدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَأْبَسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْتِيَنَّ مِنَ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمَ الْكَافِرُونَ

“Ey oğullarım! Gidiniz de Yusuf'la kardeşini araştırınız. Hem sakın Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Zira kâfirlere başkası Allah'ın inayetinden ümidini kesmez.” (Yusuf 12/87).

Mehmed Âkif Ersoy, Safahat'ın bir yerinde bu ayete yer vermiş ve onu 42 mısralık bir şiir ile yorumlamıştır. O, bu ayetin tefsirine şu çarpıcı ifadelerle başlamıştır:

Atiyi karanlık görerek azmi bırakmak...

⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, 418.

⁴⁹ وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (İnsan için ancak çalıştığı vardır.)

⁵⁰ Akif, İkinci Mevza: *Sebilürreşad*, II-IX/49-231, 31 K. Sani 328, s. 390.

⁵¹ Abdülkadiroğlu, *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri*, 122.

*Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.*⁵²

Mehmed Âkif, bu ayetin tefsiri ile ilgili şiirine, şu mısra ile son vermiştir: “Ey millet-i merhume, sakın ye’se kapılma.”⁵³ Ayrıca Mehmed Âkif, “Sebilü’r-Reşâd” dergisinde yayınlanan makalelerinde bu ayetin mealine yer vermektedir.⁵⁴

Bu örneklerde görüldüğü gibi Mehmed Âkif Ersoy, pek çok şiirine bir ayeti serlevha yapmış ve şiiri o ayetin anlam, yorum ve tefsirine göre yazmıştır. Zaman zaman camilerde yaptığı irşatlarda aynı şekilde ayetleri şiir ile halka anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca camilerde halka yönelik olarak yaptığı vaazlarda, daha çok ayetleri ele alarak yorumlayıp tefsir etmiştir.⁵⁵

Sonuç

Netice itibariyle diyebiliriz ki Mehmed Âkif samimi bir Müslüman ve iyi bir Kur’ân talebesi olarak ilahi kelamı, hayatının ve düşüncelerinin merkezine yerleştirmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle Kur’an’ı hayatının öznesi haline getirmeye gayret etmiştir. Bu gayretin gereği olarak İslam dünyasının acil çözüm bekleyen içtimai problemlerini ve çözüm yollarını Kur’an’dan aldığı ilhamla çözmeye çalışmıştır. O, bunun nedenini, Müslümanların modern dönemde yaşadıkları problemlerin kaynağını kendi kutsal kitaplarıyla irtibatlarının zayıflamasına bağlamaktadır. Ona göre Müslümanlar, kendilerini içinde buldukları olumsuz durumdan ve gerilikten kurtarmanın en etkili ve kestirme yolunu ancak Kur’an’da bulabilirler.

Âkif gerek inşad ettiği bazı şiirlerinde gerekse nesir tarzı bazı yazılarında yer verdiği âyetleri yorumlarken bilhassa Kur’ân’ın hidayet yönüne vurgu yapması onun tefsir anlayışı hakkında fikir vermektedir. Nitekim Âkif modern dönem Müslümanların içinde buldukları olumsuz durumdan çıkış yollarını ancak Kur’ân’ın hidayetinde görmektedir. O, herhangi bir konuyu işlerken, konu ile ilgili bir ayeti veya hadisi serlevha ederek, o ayetten veya hadisten anladığını -dilbilgisi ve edebi sanatlara takılmadan- direk söylemektedir. Çünkü ona göre halkın teferruatla geçirebileceği fazla vakti bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim-Abdülkadiroğlu, Nuran. *Mehmed Âkif’in Kur’an-ı Kerim’i Tefsiri: Mev’iza ve Hutbeleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Baskı, 2013.
- Abduh, Muhammed. *Risâletü’t-tevhîd*. nşr. M. Reşîd Rızâ. Kahire, 1366.
- Altın, Mehmet. *Âyetler ve Kur’ân İsimleri Bağlamında Kur’ân’ın Rehberliği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Aydüz, Davut. “Mehmed Âkif Ersoy’un Tefsirciliği”. *Diyanet İlmî Dergi* 47/4, 45.
- Bilgiz, Musa. “Mehmed Akif’in Şiir ve Düz Yazılarında Kur’an’dan Temalar”. *Akademi Dergisi* 15 (Bahar 2003), 159-178.
- Çantay, Hasan Basri. *Âkifname*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmet Âkif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 1987.

⁵² Ersoy, *Safahat*, 185.

⁵³ Ersoy, *Safahat*, 186.

⁵⁴ *Sebilü’r-Reşâd*, X/237, 14 Mart 1329, 37.

⁵⁵ Nurettin Turgay, “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Kur’ân Etkisi ve Din Yoluyla İrşad”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2012), 10.

- Eren, Mehmed. "Mehmed Akif Ersoy'un vaaz ve irşat faaliyetlerinde Kur'an Tefsirinin Yeri ve Önemi". *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 4, 409-429.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Safahat*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Ersoy, Mehmed Âkif. Meviza. *Sebilürreşad*. II-IX/49-231. 31 K. Sani 328.
- Ersoy, Mehmed Âkif. Tefsir-i Şerif. *Sebilürreşad*. II-IX/31-213. 20 Eylül 328.
- Fergan, Eşref Edip. *Mehmed Âkif*. İstanbul, 1938.
- Fergan, Eşref Edip. Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat, 1962.
- İbn Hişam. *es-Siretu'n-nebeviyye*. İstanbul: Karaman Yayınları, 2014.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İfav Yayınları, 26. Baskı, 2015.
- Eren, Mehmed. Mehmed Âkif Ersoy'un Vaaz ve Irşat Faaliyetlerinde Kur'an Tefsirinin Yeri ve Önemi. *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 4.
- Kaytancı, Ali. *Mehmed Âkif İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*. Niğde: Net Ajans, 2007.
- Kara, İsmail. "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not". *İslamiyat Dergisi* 4/4, 37.
- Mertoğlu, M. Suat. "Mehmed Âkif ve İçtimaî Kur'an Tefsiri". *Vefatının 71. Yılında Mehmed Âkif Ersoy Bilgi Şöleni: Mehmed Âkif Dönemi ve Çevresi*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2008.
- Okay, M. Orhan. *Mehmed Âkif Bir Karakter Anatomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Okay, M. Orhan ve Düzdağ, M. Ertuğrul. "Mehmed Âkif Ersoy". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/432-439. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öztürk, Mahmut. "Mehmed Akif'in "Kur'an'a Hitap" şiiri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Ocak-Haziran 2019), 20.
- Polat, Fethi Ahmet. *Tefsir*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Salmazem, Mehmet. *Kur'an'ın İcâzına Çağdaş Bir Yaklaşım Menâr Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Şen, Ercan. "İctimai Tefsir Yaklaşımı Açısından Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Yorumu". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2, 170.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Mehmed Âkif'in Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kanaat Kitapevi, 1945.
- Turgay, Nurettin. "Mehmed Âkif Ersoy'un Şiirlerinde Kur'an Etkisi ve Din Yoluyla Irşad". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2012), 10.